

1. ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ

Μέσα στη θεωρία των τρόπων κλασικής ρητορικής η θέση που παραχωρείται στη μεταφορά ανάμεσα στα σχήματα σημασίας ορίζεται ειδικά από το ρόλο που παίζει η σχέση της ομοιότητας στη μεταβίβαση από την πρωταρχική ιδέα στη νέα ιδέα. Η μεταφορά είναι ο κατ' εξοχήν τρόπος της ομοιότητας. Αυτό το σύμφωνο με την ομοιότητα δεν αποτελεί ένα μεμονωμένο γνώρισμα· στο πλαίσιο του μοντέλου που υπόκειται στη θεωρία της κλασικής ρητορικής είναι αλληλέγγυα του πρωτείου της κατονομασίας και των άλλων γνωρισμάτων που προέρχονται από αυτό το πρωτείο. Όντως η ομοιότητα τελεί το έργο της αρχικά ανάμεσα στις ιδέες των οποίων οι λέξεις είναι τα ονόματα. Συνακόλουθα μέσα στο μοντέλο το θέμα της ομοιότητας είναι έντονα αλληλέγγυο με κείνα του δανείου, της παρέκκλισης, της υποκατάστασης, της διεξοδικής παράφρασης. Πράγματι η ομοιότητα είναι αρχικά το κίνητρο του δανεισμού· στη συνέχεια είναι η θετική όψη της διαδικασίας, αρνητική όψη της οποίας είναι η παρέκκλιση· επίσης είναι ο εσωτερικός δεσμός που διέπει τη σφαίρα της υποκατάστασης· τέλος είναι ο οδηγός της παράφρασης που, αποκαθιστώντας το κύριο νόημα, μηδενίζει τον τρόπο. Στο μέτρο που το αίτημα της υποκατάστασης μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό ολόκληρης της αλληλουχίας των αιτημάτων, η ομοιότητα είναι το θεμέλιο της υποκατάστασης που κινητοποιείται μέσα στη μεταφορική μετάθεση των ονομάτων και γενικότερα των λέξεων.

Αυτή η αλληλεγγύη ανάμεσα στη μεταφορά και στην ομοιότητα ενισχύεται από ένα πρώτο επιχείρημα. Μετά τον Αριστοτέλη η σχέση που είχε εντοπίσει ο τελευταίος ανάμεσα στη μεταφορά και στην παρομοίωση αντεστράφη· η παρομοίωση δεν είναι πλέον ένα είδος μεταφοράς, αλλά η μεταφορά είναι ένα είδος παρομοίωσης, ήτοι μια συντομευμένη παρομοίωση· μόνο η παρά-

λειψη του όρου σύγκρισης διακρίνει τη μεταφορά από την παρομοίωση· όθεν αυτή φέρει στο λόγο την ίδια την ομοιότητα, δείχνοντας έτσι το θεμέλιο της μεταφοράς.¹

Ένα πιο νεωτερικό επιχείρημα θα μας απασχολήσει που έρχεται να ισχυροποιήσει το σύμφωνο. Η δομική γλωσσολογία μέσα στο διπλοκρατικό ζήλο της έτεινε να απλοποιήσει υπερβολικά τον περίπλοκο πίνακα των τρόπων, μέχρι σημείου να απομείνει στην κονίστρα μόνο η μεταφορά και η μετωνυμία, δηλαδή, όπως διατείνονται, η συνάφεια και η ομοιότητα. Είπαμε, εκθέτοντας τη ρητορική του Φοντανιέ, πόσο απομακρυσμένοι ήταν οι αρχαίοι ρητορικοί από την ταύτιση της μετωνυμίας με τη συνεκδοχή, για να μιλήσουμε για τρόπους που μπορούν να έλθουν σε αντίθεση προς τη μεταφορά· επί πλέον στον Φοντανιέ η «αντιστοιχία» που βρίσκεται στο θεμέλιο της μετωνυμίας συσχετίζει τις ιδέες αντικειμένων, καθένα από τα οποία συγκροτεί ένα απολύτως απομονωμένο όλο· αλλά η ποικιλία των σχέσεων που ικανοποιούν αυτή τη γενική συνθήκη συστοιχίας δεν είναι επιδεκτική αναγωγής στη συνάφεια. Όσο για τη σχέση της «σύνδεσης», που περιλαμβάνει την ιδέα του εγκλεισμού δύο πραγμάτων σε ένα όλο, αντιτίθεται άμεσα στη σχέση της συστοιχίας που συνεπάγεται έναν ορισμένο αμοιβαίο αποκλεισμό των συνδεδεμένων όρων. Συνεπώς μόνο στους σημερινούς νεο-ρητορικούς η θεωρία των τρόπων περιορίζεται στην αντίθεση της μεταφοράς προς τη μετωνυμία. Ταυτόχρονα ο ρόλος της ομοιότητας επιβεβαιώνεται και εξαιρείται από την απλοποίηση που θέτει μια μοναδικότητα έναντι μιας μοναδικής εναντίωσης: τη συνάφεια. Αλλά το θέμα δεν εξαντλείται εδώ ούτε είναι το πιο σημαντικό του στοιχείο. Η μεγαλοφυής ιδέα του Γιάκομπσον, εν ονόματι της οποίας συνδέεται εφεξής το ζεύγος μεταφορά και μετωνυμία, μετά το περίφη-

1. Θα βρει κανείς στον M. McCall, *Ancient Rhetorical Theories of Simile and Comparison*, την ιστορία αυτής της αντιστροφής στην προτεραιότητα ανάμεσα στη μεταφορά και στη σύγκριση μετά τον Αριστοτέλη.

μο άρθρο του του 1953, «Deux aspects du langage et deux types d'aphasie»,¹ ήταν ότι συνέδεσε αυτή την καθαυτό τροπολογική και ρητορική δυαδικότητα με μια πιο θεμελιώδη διπολικότητα, που δεν αφορά πλέον μόνο την εσχηματισμένη χρήση της γλώσσας αλλά την ίδια της τη λειτουργία. Το μεταφορικό και το μετωνυμικό δεν αρκούνται πλέον να χαρακτηρίσουν σχήματα και τρόπους, αλλά χαρακτηρίζουν εφεξής γενικές διαδικασίες της γλώσσας. Αν μνημονεύω την ανάλυση του Γιάκομπσον σε αυτό το στάδιο της έρευνάς μου, είναι γιατί γενικεύοντας τη διάκριση του μεταφορικού και του μετωνυμικού πολύ πέραν της θεωρίας των τρόπων, άρα της νοηματικής μεταβολής των λέξεων, ο μεγάλος γλωσσολόγος ενίσχυσε την ιδέα ότι η υποκατάσταση και η ομοιότητα είναι δυο αδιαχώριστες έννοιες, μια και δεσπόζουν μαζί πάνω σε διαδικασίες που ενεργούν σε πολυάριθμα επίπεδα εμπραγμάτως της γλώσσας. Αυτή ακριβώς η ενίσχυση του δεσμού ανάμεσα στην υποκατάσταση, στην ομοιότητα και στη μεταφορά θα είναι το διακύβευμα της συζήτησης που ακολουθεί.

Η νέα ζεύξη του μεταφορικού με το μετωνυμικό στον Γιάκομπσον προέρχεται από μια διάκριση μέσα στα Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας του Σωσύρ ανάμεσα σε δύο τρόπους διάταξης των σημείων: το συνδυασμό και την επιλογή.² αλλά ο Σωσύρ κατά τον Γιάκομπσον θα είχε θυσιάσει τη δεύτερη στην αρχαία προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία το σημαίνον θα είχε ένα καθαρά γραμμικό χαρακτήρα. Εν τούτοις ο πυρήνας της θεωρίας παραμένει σωσυριανός. Ο πρώτος τρόπος διάταξης ενώνει *in praesentia* δύο ή περισσότερους όρους μέσα σε μια πραγματική σειρά, ο δεύτερος ενώνει δύο όρους *in absentia* μέσα σε μια δυνατι-

1. Αυτό το δοκίμιο, δημοσιευμένο αγγλιστί στο δεύτερο μέρος των *Fundamentals of Language*, la Haye 1965, έγινε γνωστό στη Γαλλία από τη μετάφραση των A. Adler και N. Ruwet στο *Essais de linguistique générale*, Minuit, Παρίσι 1963, σσ. 43-67.

2. *Cours de linguistique générale*, Β' μέρος, κεφ. V και VI.

κή μνημονική σειρά. Αυτή λοιπόν αφορά τις ενότητες που συνειρονται μέσα στον κώδικα, αλλά όχι μέσα στο δεδομένο μήνυμα, ενώ στην περίπτωση του συνδυασμού οι οντότητες συνειρονται σε αμφοτέρους ή τουλάχιστον στο πραγματικό μήνυμα. Όθεν όποιος μιλάει για επιλογή ανάμεσα σε διαζευτικούς όρους μιλάει για μια δυνατότητα υποκατάστασης του ενός με τον άλλο, ισodύναμο με τον πρώτο από μια άποψη και διαφορετικό από μια άλλη: η επιλογή και η υποκατάσταση είναι λοιπόν δύο πρόσωπα της ίδιας τελεστικής πράξης. Απομένει να συσχετίσουμε το συνδυασμό και τη συνάφεια, την υποκατάσταση και την ομοιότητα, πράγμα που ο Γιάκομπσον κάνει χωρίς δισταγμό: όντως η συνάφεια και η ομοιότητα χαρακτηρίζουν την καταστατική θέση των συστατικών, αφ' ενός μέσα στα συμφραζόμενα του μηνύματος, αφ' ετέρου σε μια ομάδα υποκατάστασης. Από δω και πέρα η συστοιχία με τους τρόπους δεν παρουσιάζει δυσκολίες, αν δεχτούμε ότι η μετωνυμία έγκριται στη συνάφεια και η μεταφορά στην ομοιότητα. Αυτή η σειρά συστοιχιών επιτρέπει να ονομάσουμε συνοπτικά το συνδυασμό μετωνυμικό πόλο και την επιλογή μεταφορικό πόλο των γλωσσολογικών τελεστικών πράξεων. Αυτές οι πράξεις μπορούν να παρασταθούν μόνο με τη βοήθεια ορθογώνιων αξόνων από τους οποίους ο ένας, ο σχετικός με το συνδυασμό, αντιστοιχεί στη γραμμικότητα του σημαίνοντος.

Η τροπολογική διάκριση προσφέρει λοιπόν το λεξιλόγιο αλλά όχι το κλειδί: όντως οι δύο τρόποι επανερμηνεύονται στο φως μιας διάκρισης που δεσπόζει στο πιο αφηρημένο επίπεδο απ' όσα μπορεί να συλλάβει η γλωσσολογική ανάλυση, εκείνο των όποιων γλωσσικών ταυτοτήτων ή μονάδων: «Κάθε γλωσσικό σημείο, λέγει, υπονοεί δύο τρόπους διάταξης: 1) το συνδυασμό..., 2) την επιλογή...» (48). Συνεπώς κατά βάθος η διάκριση είναι σημειολογική.

Αυτό το σημείο αξίζει να το προσέξουμε. Η ανάλυση του Γιάκομπσον ξαστοχεί εντελώς τη διάκριση που εισήγαγε ο Μπενβενίστ ανάμεσα στη σημειωτική και στη σημασιολογία,

ανάμεσα στα σημεία και στις φράσεις. Αυτός ο μονισμός του σημείου χαρακτηρίζει την καθαρά σημειωτική γλωσσολογία: επιβεβαιώνει τη βασική υπόθεση αυτής της εργασίας, σύμφωνα με την οποία το μοντέλο στο οποίο ανήκει μια θεωρία της μεταφοράς-υποκατάστασης είναι ένα μοντέλο που αγνοεί τη διαφορά του σημειωτικού από το σημασιολογικό, που εκλαμβάνει τη λέξη και όχι τη φράση ως βασική μονάδα της θεωρίας των τρόπων, που αναγνωρίζει στη λέξη μόνο το χαρακτήρα της ως λεξικού σημείου και στη φράση μόνο το διπλό χαρακτήρα συνδυασμού και επιλογής που έχει από κοινού με τα σημεία: από το διακριτικό γνώρισμα μέχρι το κείμενο, περνώντας από τα φωνήματα, τις λέξεις, τις φράσεις και τις αποφάνσεις. Ο συνδυασμός αυτών των γλωσσικών ενοτήτων παρουσιάζει μια ανιούσα κλίμακα ελευθερίας, αλλά δεν περιλαμβάνει καμιά ασυνέχεια σαν κι εκείνη που αναγνωρίζει ο Μπενβενίστ ανάμεσα στην τάξη του σημείου και του λόγου: η λέξη είναι απλώς η πιο υψηλή ανάμεσα στις γλωσσικές μονάδες που υποχρεωτικά κωδικοποιούνται και η φράση είναι μόνο απλώς πιο ελεύθερα συνδεδεμένη από τις λέξεις. Η έννοια των συμφραζομένων μπορεί λοιπόν να χρησιμοποιηθεί αδιακρίτως, για να σημάνει τη σχέση του μορφήματος με το φώνημα και τη σχέση της φράσης με το μόρφημα. Το αποτέλεσμα είναι ότι η μεταφορά θα χαρακτηρίσει μια γενική σημειωτική διαδικασία και διόλου μια μορφή απόδρασης που απαιτεί εκ των προτέρων τη συζήτηση γύρω από το λόγο και το σημείο.

Αυτό που επιβεβαιώνει τον καθολικά σημειωτικό χαρακτήρα της περί ης ο λόγος πώλωσης είναι ότι η έννοια της σημασιολογίας, που όχι απλώς αναγνωρίζεται αλλά υποστηρίζεται σθεναρά ενάντια στις αξιώσεις ενός μέρους των αμερικανών γλωσσολόγων να αποκλείσουν τη σημασία από το γλωσσικό πεδίο, δε συνιστά μια τάξη διαφορετική από τη μοναδική σημειωτική τάξη: η σημασιολογία είναι ενσωματωμένη στο διπολικό σχήμα, ενώ ταυτόχρονα δικαιολογείται από αυτό. Όντως με νέες συσχετίσεις που προστίθενται στις προηγούμενες είναι εφικτό να υπερβέσουμε

το ζεύγος σύνταξη-σημασιολογία στο ζεύγος συνδυασμός-επιλογή, άρα στο ζεύγος συνάφεια-ομοιότητα, άρα στο ζεύγος του μετωνυμικού και του μεταφορικού πόλου. Πράγματι τα πεπραγμένα του συνδυασμού μέσα σε ένα μήνυμα είναι συντακτικά πεπραγμένα ή, για να μην αναγάγουμε τη σύνταξη στη γραμματική και να την εγκλείσουμε εκεί, π.χ., στη σύνθεση των λέξεων και μάλιστα στις φωνηματικές αλληλουχίες, συνταγματικά πεπραγμένα· ο συμφραστικός συνδυασμός και ο συνταγματικός συνδυασμός αλληλοκαλύπτονται. Εξάλλου ανάμεσα στην επιλογή και στη σημασιολογία ο δεσμός είναι εξίσου στενός: «Επί χρόνια αγωνιστήκαμε, για να προσαρτήσουμε τους ήχους της ομιλίας στη γλωσσολογία, συγκροτώντας έτσι τη φωνολογία· τώρα οφείλουμε να ανοίξουμε ένα δεύτερο μέτωπο: να αντιμετωπίσουμε το έργο της ενσωμάτωσης των γλωσσικών σημασιών στην επιστήμη της γλώσσας... Ας μείνουμε ...στο πλαίσιο της συγχρονικής γλωσσολογίας. Ποια διαφορά παρατηρούμε ανάμεσα στη σύνταξη και στη σημασιολογία; Η σύνταξη καταγίνεται με τον άξονα των αλυσιδωτών συνδέσεων (concatenation) και η σημασιολογία με τον άξονα των υποκαταστάσεων».¹ Αυτός ο δεσμός ανάμεσα στη σημασιολογία και στην επιλογή είχε γίνει ήδη αντιληπτός από τον Σωσύρ. Μέσα στη συγκρότηση ενός μηνύματος μια λέξη επιλέγεται ανάμεσα σε άλλες παρόμοιες μέσα σε ένα σύνολο που συνιστά ένα παράδειγμα βασισμένο στην ομοιότητα. Συνεπώς είναι εφικτό να αντικαταστήσουμε το σωσυριανό ζεύγος του συνταγματικού και του παραδειγματικού με κείνο της σύνταξης και της σημασιολογίας και να τοποθετήσουμε αυτά τα δυο τελευταία σε δυο ορθογώνιους άξονες του συνδυασμού και της επιλογής.

1. R. Jakobson, «Results of the Conference of Anthropologists and Linguists», *Supplement to International journal of American Linguistics*, τόμ. XIX, 2 Απριλίου 1963· γαλλική μετάφραση: «Le langage commun des linguistes et des anthropologues» στο *Essais de linguistique générale*, σ. 40.

Η αποσύνδεση των δύο τρόπων λειτουργίας που χαρακτηρίζουν τις αφασικές διαταραχές αποκαλύπτει νέες συσχετίσεις. Αυτές οι διαταραχές μπορούν να κατανεμηθούν σε διαταραχές ομοιότητας και διαταραχές συνάφειας: στη διαταραχή της συνάφειας, που χαρακτηρίζεται από τον αγραμματισμό της (απώλεια της σύνταξης, κατάργηση των κλίσεων, της παραγωγής στο σχηματισμό των λέξεων κτλ.) η λέξη επιβιώνει από το ναυάγιο της σύνταξης: ενώ τα συμφραζόμενα εξαρθρώνονται, οι τελεστικές πράξεις επιλογής εξακολουθούν να λειτουργούν, οι μεταφορικές διολισθήσεις αφρονούν. Αντίθετα στις διαταραχές ομοιότητας οι κρίκοι συνάφειας διασώζονται, ενώ οι τελεστικές πράξεις υποκατάστασης καταστρέφονται: η μεταφορά αφανίζεται μαζί με τη σημασιολογία: ο ασθενής γειμίζει τις τρύπες της μεταφοράς με μετωनुμίες προεκτείνοντας τη γραμμή των συμφραζομένων στη γραμμή υποκατάστασης και επιλογής. Αλλά η μεταφορική χρήση της γλώσσας δεν είναι η μόνη που επηρεάζεται: κι άλλες τελεστικές πράξεις, των οποίων η συγγένεια με τη μεταφορά αποκαλύπτεται με αυτό τον τρόπο, έχουν την ίδια τύχη. Έτσι η ικανότητα καθορισμού των λέξεων, δηλαδή προσκόμισης ενός εξισωτικού ορισμού, προβάλλει μια ομάδα υποκατάστασης από το λεξικό κώδικα της γλώσσας στα συμφραζόμενα του μηνύματος: το ίδιο συμβαίνει με την ικανότητα υποδήλωσης με μια λέξη ενός αντικειμένου, το οποίο μπορούμε να δείξουμε ή να χειραγωγήσουμε, άρα τη δυνατότητα να δώσουμε ένα γλωσσικό ισοδύναμο του νεύματος. Αυτός ο διπλός συσχετισμός εμπλουτίζει την άποψή μας για τη μεταφορική διαδικασία: ορισμός, κατονομασία, συνωνυμία, περιφραση, παράφραση είναι μεταγλωσσικές τελεστικές πράξεις χάρη στις οποίες υποδηλώνω τα στοιχεία του κώδικά μου μέσω ισοδυναμικών στοιχείων στο εσωτερικό του ίδιου κώδικα: ακόμα και οι τελεστικές πράξεις μεταβολής του κώδικα βασίζονται σε ισοδυναμίες όρων από τον έναν κώδικα στον άλλο: όλες αυτές οι πράξεις έχουν μια βαθιά συγγένεια με την ικανότητα των λέξεων να δεχθούν επιπρόσθετες, μετατοπισμένες σημασίες που συνείρονται

στη βάση της ομοιότητάς τους με τη θεμελιώδη τους σημασία· η συγκρότηση παραδειγματικών σειρών, εγκλίσεων ή χρόνων παρουσιάζει τον ίδιο χαρακτήρα, επειδή το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο παρουσιάζεται από διάφορες σκοπιές που συνείρονται μέσω της ομοιότητας· το ίδιο ισχύει για την κοινή σημασιολογική ενότητα ανάμεσα στη ρίζα και στις παράγωγες λέξεις.

Κι άλλες ενδιαφέρουσες συσχετίσεις έρχονται να εμπλουτίσουν την πόλωση της μεταφορικής διαδικασίας και της μετωνυμικής διαδικασίας· το προσωπικό ύφος, η ρηματική συμπεριφορά εκφράζουν επίσης μια προτίμηση για τον έναν ή τον άλλο τύπο διάταξης· οι ποιητικές μορφές σημειώνουν κι αυτές μια κυριαρχία, άλλοτε της μετωνυμίας, όπως στο ρεαλισμό, άλλοτε της μεταφοράς, όπως στο ρομαντισμό και στο συμβολισμό· η συστοιχία είναι ακόμα πιο εντυπωσιακή, όταν ο καλλιτέχνης παρουσιάζει το είδος της παθολογικής διαταραχής που περιγράψαμε προτύτερα. Η πόλωση μάλιστα είναι τόσο γενική, ώστε βρίσκει ένα ισοδύναμο στα μη γλωσσικά συστήματα. Στη ζωγραφική μπορούμε να μιλήσουμε για μετωνυμία στον κυβισμό, για μεταφορά στο σουρεαλισμό· στον κινηματογράφο τα συνεκδοχικά γκροπλαν και τα μετωνυμικά μοντάζ του Ντ. Γκρίφιθ [D. Griffith] αντιτάσσονται στο μεταφορικό μοντάζ του Τσάρλυ Τσάπλιν [Charlie Chaplin]. Η ίδια πόλωση μπορεί να εντοπισθεί στις ασύνειδες συμβολικές διαδικασίες, όπως εκείνες που περιγράφει ο Φρόυντ στο όνειρο. Ο Γιάκομπσον προτείνει να εντάξουμε στη μεριά της συνάφειας τη μετατόπιση που θα ήταν μετωνυμική και τη συμπύκνωση που θα ήταν συνεκδοχική και στη μεριά της ομοιότητας την ταύτιση και το συμβολισμό.¹ Στο σύνορο της

1. Ο Nicolas Ruwet, μεταφραστής του «Deux aspects du langage et deux types d'aphasie», δεν παρέλειψε να αναδείξει τη διάσταση ανάμεσα στην κατάταξη του Jacobson και κείνη του Freud στην *Ερμηνεία των ονείρων* (*Essais de linguistique générale*, σημ. I, σ. 66). Άραγε αρκεί να επικαλεστούμε μαζί με τον Jakobson «την ακαθοριστία της έννοιας της συμπύκνωσης

ασύνειδης χρήσης του συμβολισμού θα βρούμε τέλος τις δύο μαγείες του Φραϊνζερ [Frazer]: διά μεταδόσεως και διά μιμήσεως.

Το άρθρο τελειώνει με μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση που τέμνει μια σημείωση που είχε γίνει πρωτύτερα με την ευκαιρία της διαταραχής της ομοιότητας: Επειδή η ίδια σχέση ομοιότητας λειτουργεί μέσα στο μεταφορικό τρόπο, όπου ένας όρος παίρνει τη θέση ενός άλλου, και στις μεταγλωσσικές τελεστικές πράξεις, όπου τα σύμβολα μιας γλώσσας δευτέρας τάξεως μοιάζουν με κείνα της γλώσσας-αντικειμένου, η θεωρία των τρόπων, που είναι κι αυτή μεταγλώσσα, έχει θυσιάσει κανονικά τη μετωνυμία στη μεταφορά και έχει δώσει μια προνομιακή θέση στο συμβολισμό στο εσωτερικό της ποίησης. Από αυτή την παρατήρηση θα μπορούσε να εξαχθεί μια συνηγορία υπέρ της μετωνυμίας, αν και η μομφή που επιρρίπτεται στον Σωσύρ, ότι θυσιάσε την επιλογή στο συνδυασμό εν ονόματι της γραμμικότητας του σημαίνοντος, τείνει προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Ό,τι συνιστά την ισχύ του σχήματος που προτείνει ο Ρόμαν Γιάκομπσον¹ συνιστά επίσης την αδυναμία του.

Η ισχύς του διπολικού σχήματος έγκειται στον άκρως γενικευτικό και απλουστευτικό του χαρακτήρα. Οι τελευταίες συσχετίσεις έδειξαν την εγκυρότητά του πέρα από τη φράση μέσα

που στον Freud φαίνεται να καλύπτει περιπτώσεις μεταφοράς και συνάμα περιπτώσεις συνεκδοχής»; (ό.π.). Ή μήπως πρέπει να δεχθούμε ότι τα φαινόμενα που ο Freud τοποθέτησε κάτω από το γενικό τίτλο *Entstellung* ξεφεύγουν από τη γλώσσα; Δεν έχω να προσθέσω τίποτα παραπάνω από κείνα που λέγω στο *De l'interprétation. Essai sur Freud*, σσ. 96 κ.ε. και σσ. 137 κ.ε.

1. Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει την αλληλουχία των απόψεων με βάση τις οποίες διαφοροποιείται η διπολικότητα των δύο διαδικασιών.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ	ΤΕΛΕΣΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ	ΣΧΕΣΗ	ΛΕΟΝΑΣ	ΤΟΜΕΑΣ	ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ
ΜΕΤΑΦΟΡΑ	επιλογή	ομοιότητα	υποκατάσταση	σημασιολογία	κώδικας (σημασία μέσα σε)
ΜΕΤΩΝΥΜΙΑ	συνδυασμός	συνάφεια	αλυσίδα σύνδεση	σύνταξη	μήνυμα (συμφραστική σημασία)

στο ύφος, πέρα από την εμπρόθετη χρήση των γλωσσικών σημείων μέσα στη διεργασία του ονείρου και μέσα στη μαγεία, πέρα από τα ίδια τα γλωσσικά σημεία μέσα στη χρήση των άλλων σημειωτικών συστημάτων. Αναφορικά με τη μεταφορά, το κέρδος μοιάζει τεράστιο: η μεθόδευση, που ήδη συνόρευε με τη ρητορική, γενικεύεται πέρα από τη σφαίρα της λέξης και πέρα από τη θεωρία των τρόπων.

Αλλά το τίμημα είναι βαρύ. Αρχικά η διπολικότητα του σχήματος, όταν εφαρμόζεται στο ρητορικό πεδίο, περιορίζει άσκοπα το πεδίο της σε δύο σχήματα. Βέβαια η συνεκδοχή αναφέρεται πολλές φορές, αλλά ως περίπτωση συνάφειας, είτε παράλληλα με τη μετωνυμία (μετωνυμική μετατόπιση και συνεκδοχική συμπίκνωση στον Φρόντ), είτε σαν ένα είδος μετωνυμίας (ο ρώσος μυθιστοριογράφος Ουσπένσκυ [Uspensky] είχε μια ιδιαίτερη ροπή για τη μετωνυμία, ειδικά για τη συνεκδοχή). Όθεν η πιο ακραία αναγωγή που φαίνεται να γνώρισε ποτέ η θεωρία των τρόπων κατά το παρελθόν δεχόταν τουλάχιστον τρία σχήματα: τη μετωνυμία, τη συνεκδοχή και τη μεταφορά. Ο Ντυμαρσαί δεχόταν ένα τέταρτο βασικό σχήμα: την ειρωνεία. Σε ένα τριαδικό σχήμα η ομοιότητα δεν αντιτάσσεται στη συνάφεια αλλά στο ζεύγος της εγκλειστικής σχέσης και της αποκλειστικής σχέσης: έτσι η γενίκευση της έννοιας «μεταφορά» πέρα από το γλωσσικό πεδίο παραδόξως έχει ως τίμημα την περιστολή αυτού του πεδίου σε δύο τρόπους.

Κυρίως όμως οι διαφορές που επάγονται από την τομή ανάμεσα στο λόγο και στο σημείο μέσα στην ιεραρχία των γλωσσικών οντοτήτων πνίγονται μέσα σε αόριστες ομοιότητες και σε αμφισημαντότητες που επηρεάζουν τόσο την έννοια του συνδυασμού όσο και κείνη της επιλογής. Αναφορικά με την πρώτη, μπορούμε να αμφιβάλλουμε αν οι λογικές τελεστικές πράξεις που διέπουν τη σύνταξη της κατηγορήσεως, κατόπιν εκείνης του συντονισμού και της υπαγωγής των αποφάνσεων, προκύπτουν από το ίδιο είδος συνάφειας όπως, για παράδειγμα, η αλυσιδωτή σύνδεση των φω-

νημάτων μέσα στα μορφήματα. Κατά μια έννοια η κατηγορηματική σύνθεση είναι το αντίθετο της συνάφειας. Η σύνταξη εκπροσωπεί την τάξη του αναγκαίου, το οποίο ρυθμίζεται από τους τυπικότετους νόμους που αφορούν τη δυνατότητα διαμορφωμένων εκφράσεων· η συνάφεια παραμένει στην τάξη του ενδεχομενικού και στην καλύτερη περίπτωση του ενδεχομενικού στο επίπεδο των ίδιων των αντικειμένων, ανάλογα με το εάν το καθένα σχηματίζει ένα απολύτως αυτοτελές όλο. Η μετωνυμική συνάφεια φαίνεται λοιπόν πολύ διαφορετική από τη συντακτική σύνδεση.

Όσο για την έννοια της μεταφορικής διαδικασίας, δεν είναι μόνο αμφισβητημένη και υπ' αυτή την έννοια πολύ πλατιά· είναι επίσης παραδόξως ακρωτηριασμένη σχετικά με τον ουσιώδη της χαρακτήρα· ως εκ τούτου, παρά τον άκρως γενικευτικό χαρακτήρα της, παραμένει πολύ στενή.

Πολύ πλατιά μπορούμε να πούμε ότι είναι η έννοια, αν θεωρήσουμε την ετερογένεια των τελεστικών πράξεων υποκατάστασης και επιλογής από το ένα επίπεδο στο άλλο· θα παρατηρούσαμε εν παρόδω το συσχετισμό ανάμεσα στη μεταφορική μέθοδο και στις μεταγλωσσικές τελεστικές πράξεις· η πρώτη χρησιμοποιεί μια δυναμική ομοιότητα που εγγράφεται μέσα στον κώδικα και την εφαρμόζει σε ένα μήνυμα, ενώ ο εξισωτικός ορισμός, π.χ., περιορίζεται να μιλάει για τον κώδικα. Μπορούμε τάχα να τοποθετήσουμε μέσα στην ίδια τάξη τη χρήση της ομοιότητας μέσα στο λόγο και μια ολωσδιόλου διαφορετική τελεστική πράξη που απαιτεί μια ιεραρχία των επιπέδων;

Υπερβολικά στενή είναι η έννοια της μεταφορικής διαδικασίας, αν δούμε ότι το φαινόμενο της αλληλεπίδρασης, ειδικό στις μεταφορικές αποφάνσεις, δεν έχει θέση μέσα στη σφαίρα του φαινομένου της υποκατάστασης-επιλογής που παρά ταύτα παραμένει ανυπολόγιστα πλατιά. Αυτό που έχει θεμελιωδώς παραλειφθεί είναι ο κατηγορηματικός χαρακτήρας της μεταφοράς.

Τελικά η μεταφορά αφέθηκε στην καταστατική τάξη της υποκατάστασης ενός όρου με έναν άλλο, όπως στην κλασική ρη-

τορική: «Η ομοιότητα συνδέει ένα μεταφορικό όρο με τον όρο τον οποίο υποκαθιστά».¹ Είναι θεμιτό να αναρωτηθούμε μήπως η μετωνυμία παρά η μεταφορά είναι μια υποκατάσταση, ακριβέστερα μια υποκατάσταση ονόματος. Ήδη οι ορισμοί του Φοντανιέ το υπονοούσαν: «Μετωνυμίες, έλεγε, δηλαδή ονοματικές μεταβολές ή ονόματα στη θέση άλλων ονομάτων».² Αν το ουσιώδες της μεταφοράς συνίσταται στο να «παρουσιάζει μια ιδέα υπό το σημείο μιας άλλης ιδέας πιο εντυπωσιακής ή πιο γνωστής...», η μεθόδευση δεν υπονοεί τάχα το συνδυασμό όσο και την υποκατάσταση; Ας πάμε μακρύτερα: Είναι μήπως θεμιτό να αναγάγουμε τη σημασιολογική όψη της γλώσσας στην υποκατάσταση; Θυμόμαστε τη δήλωση του Γιάκομπσον που την εμπνεύστηκε από τον Περς: «Το νόημα του σημείου είναι ένα άλλο σημείο διά του οποίου μπορεί να μεταφραστεί... Σε όλες τις περιπτώσεις υποκαθιστούμε σημεία με σημεία».³ Άραγε δεν έχουμε να κάνουμε εδώ με ένα σημειωτικό ορισμό, μέσα στον οποίο το κεντρικό πρόβλημα της κατηγορήσεως έχει εξανεμιστεί; Και αν ορίζουμε μαζί με τον Μπενβενίστ τη σημασιολογία διά της κατηγορήσεως, άραγε δεν πρέπει να την αναζητήσουμε τόσο στην πλευρά του συνδυασμού όσο και της υποκατάστασης ή μάλλον έξω από αυτή την καθαρά σημειολογική διάζευξη;

Τέλος με την παράλειψη του κατηγορηματικού χαρακτήρα της μεταφοράς το θεμελιώδες πρόβλημα της διαφοράς ανάμεσα στην επινοητική μεταφορά και στη χρηστική μεταφορά εξανεμίζεται, στο μέτρο που οι βαθμοί ελευθερίας στο συνδυασμό επηρεάζουν τη συνταγματική πλευρά της γλώσσας και όχι την παραδειγματική πλευρά. Θυμόμαστε την αυστηρότητα με την οποία ο Φοντανιέ αντέτασσε στην κατάχρηση, της οποίας η χρήση εί-

1. *Deux aspects du langage*..., γαλλική μετάφραση, σ. 66.

2. P. Fontanier, *Les Figures du discours*, σ. 79.

3. «Le langage commun des linguistes et des anthropologues», γαλλική μετάφραση, σ. 41.

να θεβιασμένη, τη μεταφορά ελευθέρως χρήσεως. Φαίνεται πολύ δύσκολο να δικαιολογήσουμε αυτή τη σημαντική διαφορά, αν δεν μπορούμε να αντιτάξουμε τα φαινόμενα του λόγου στα φαινόμενα του γλωσσικού συστήματος· όντως η κατάχρηση είναι τελικά μια επέκταση της κατονομασίας και υπ' αυτή την έννοια είναι ένα φαινόμενο του γλωσσικού συστήματος· η μεταφορά, και κατ' εξοχήν η επινοητική μεταφορά, είναι ένα φαινόμενο του λόγου· είναι μια ασυνήθιστη κατηγορήση. Το γενικευμένο μοντέλο του Γιάκομπσον μηδενίζει εξόχως τη διαφορά, επειδή σε ένα σημειολογικό μονισμό η διαφορά ανάμεσα στο σημείο και στο λόγο ελαχιστοποιείται. Θα έγινε αντιληπτό ότι για τον Γιάκομπσον ο συνδυασμός τελείται στον κώδικα ή στο μήνυμα, ενώ η επιλογή τελείται ανάμεσα σε οντότητες που συνείρονται μέσα στον κώδικα. Για να είναι ελεύθερη η επιλογή, πρέπει να προκύπτει από ένα νεόκοπο συνδυασμό που δημιουργείται από τα συμφραζόμενα και κατά συνέπεια διακρίνεται από τους συνδυασμούς που έχουν προδιαμορφωθεί μέσα στον κώδικα· με άλλα λόγια, το μυστικό της μεταφοράς πρέπει να το αναζητήσουμε στην πλευρά των αλλόκοτων συνταγματικών δεσμών, των νέων και καθαρά συμφραστικών συνδυασμών.

Άραγε η επαναδιατύπωση των θέσεων του Γιάκομπσον από τον Μισέλ Λε Γκερν [Michel le Guern]¹ απαντά καλύτερα στις κριτικές που μόλις απευθύναμε στο αρχικό μοντέλο; Ήδη κάναμε πολλές νύξεις αλλά διεσπαρμένες σε αυτή τη σημαντική εργασία. Ήρθε λοιπόν η στιγμή να δούμε συνολικά το ζήτημα.

Ο Λε Γκερν προσφέρει μια επανερμηνεία των κατηγοριών του Γιάκομπσον και συνάμα δυο σημαντικές προσθήκες που περισσότερο από την επανερμηνεία δίνουν μια μερική απάντηση στις αντιρρήσεις τις οποίες μόλις αντιτάξαμε στην ανάλυση του Γιάκομπσον.

1. M. Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Larousse, Παρίσι 1973.

Η επανερμηνεία αφορά τον ίδιο τον ορισμό των δυο μεθοδεύσεων επιλογής και συνδυασμού. Αν η μια βασίζεται σε «εσωτερικές» σχέσεις και η άλλη σε «εξωτερικές» σχέσεις, πρέπει να καταλάβουμε τη λέξη «εσωτερικός» με την έννοια της ενδογλωσσικότητας και τη λέξη «εξωτερικός» με την έννοια της σχέσης με την εξω-γλωσσική τάξη της πραγματικότητας. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, είναι εφικτό να υπερθέσουμε στη διάκριση που πάρθηκε από τον Γιάκομπσον ανάμεσα στην επιλογή-υποκατάσταση και στο συνδυασμό-δομή συμφραζομένων μια διάκριση παρμένη από τον Φρέγκε ανάμεσα στο νόημα και στην αναφορά. Η μεταφορά αφορά μόνο την ουσία της γλώσσας, δηλαδή τις νοηματικές σχέσεις, ενώ η μετωνυμία τροποποιεί την ίδια την αναφορική σχέση (44). Το πλεονέκτημα αυτής της επανερμηνείας είναι ότι ελευθερώνει πλήρως μια ανάλυση με όρους νοήματος από το ζυγό της λογικής που διέπει την τάξη του αντικειμένου της αναφοράς. Οι σημασιολογικές μεταβολές που κινητοποιούνται από το μηχανισμό της μεταφοράς αφορούν μόνο τους εσωτερικούς διακανονισμούς των συστατικών σημάτων του χρησιμοποιούμενου λεξήματος. Άπαξ και αρθεί η υποθήκη του αντικειμένου της αναφοράς, η σημική ανάλυση που απορρέει από τον Γκριμάς¹ μπορεί να εφαρμοστεί άμεσα στην τελεστική πράξη της επιλογής, της οποίας ο Γιάκομπσον είχε δείξει τη συγγένεια με τις τελεστικές πράξεις μετα-γλωσσικού χαρακτήρα που είχαν εφαρμοστεί στον κώδικα. Πάνω σε αυτή τη βάση μπορεί να εξηγηθεί η μεταφορά με την «απαλοιφή ή ακριβέστερα με την τοποθέτηση μέσα σε παρενθέσεις ενός μέρους των συστατικών σημάτων του χρησιμοποιούμενου λεξήματος» (15). Απεναντίας η μετωνυμία επικαλείται μια συνταγματική εκλογή που οδηγεί έξω από τα όρια των εσωτερικών παραδειγματικών δομών της γλώσσας. Ας θυμίσουμε τη διαφορά των

1. A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Larousse, Παρίσι 1966.

δυο τάξεων: Αν πούμε «τρώγω ένα γλυκό», αντί να πούμε «τρώγω ένα φρούτο», είναι σαν να εδραιώνουμε μια συνάφεια ανάμεσα σε μια γλωσσική οντότητα και μια εξω-γλωσσική πραγματικότητα, την οποία μπορούμε αναντίρρητα να μη τη διακρίνουμε εδώ από «τη νοητική παράσταση του υλικού αντικειμένου, καθ' όσον είναι αντιληπτό» (14). Αυτό είναι το επίπεδο στο οποίο τελείται η μετωνυμία: συνίσταται όντως «σε μια διολίσθηση της αναφοράς ανάμεσα σε δυο αντικείμενα που συνδέονται μεταξύ τους σε μια εξω-γλωσσική σχέση, που έχει αποκαλυφθεί από μια κοινή εμπειρία, η οποία δε συνδέεται με τη σημασιολογική οργάνωση μιας ιδιαίτερης γλώσσας» (25). Ο ρόλος της αναφοράς επαληθεύεται στην εργασία της ερμηνείας ενός μηνύματος που ενέχει μια μετωνυμία: για να το καταλάβουμε, πρέπει πάντα να καταφεύγουμε σε μια πληροφορία που προσφέρουν τα συμφραζόμενα και να παρεμβάλλουμε αυτή την πληροφόρηση στην απόφαση που εμφανίζεται τότε ως έλλειψη. Αν η μετωνυμία γίνεται αντιληπτή ως παρέκκλιση, όπως και οι άλλοι τρόποι, αυτή η παρέκκλιση δεν είναι παρά έλλειψη που αναφέρεται στην ίδια τη σχέση της αναφοράς.

Η εισαγωγή της έννοιας της αναφοράς στην εξήγηση της μετωνυμίας προσφέρει ένα στέρεο θεμέλιο στην αναγωγή της συνεκδοχής στη μετωνυμία: αυτή η αναγωγή ήταν έμμεση στον Γιάκομπσον, ενώ είναι άμεση στον Λε Γκερν: προϋποθέτει όμως το διαμελισμό της συνεκδοχής σε δύο σχήματα: στη συνεκδοχή του μέρους και του όλου (πανί αντί για πλοίο) και στη συνεκδοχή του γένους και του είδους (τρώγω ένα μήλο, αντί τρώγω ένα φρούτο). Μόνο η πρώτη θέτει σε κίνηση τη διολίσθηση της αναφοράς και την ίδια έλλειψη της απόφασης με τη μετωνυμία, με τη σημαντική επιφύλαξη πάντως ότι στη μετωνυμία η διολίσθηση της αναφοράς υπερτερεί απέναντι στη μεθόδευση της έλλειψης.

Έτσι διασώζεται η διπολικότητα της μεταφοράς και της μετωνυμίας που απαιτεί το σχήμα του Γιάκομπσον.

Κατά τη γνώμη μου αυτή η επανερμηνεία προσθέτει νέες δυσκολίες, χωρίς να υπερβαίνει πραγματικά εκείνες που είχε ορθώσει η δραστική αναγωγή του Γιάκομπσον σε ένα διπολικό σχήμα. Ο δεσμός ανάμεσα στο συντακτικό συνδυασμό και στην αναφορική λειτουργία φέρνει αμηχανία. Ο συγγραφέας το ομολογεί: Αυτό που αποκαλεί εδώ αναφορική σχέση έχει ένα «διττό» χαρακτήρα, επειδή «ενεργοποιεί τον ενδογλωσσικό συνδυασμό, που συνδέει τα στοιχεία στο συνταγματικό άξονα, και συνάμα την αντιστοιχία, που εδραιώνεται ανάμεσα σε ένα στοιχείο της αλυσίδας ομιλημάτων και μια εξωτερική ως προς το ίδιο το μήνυμα πραγματικότητα» (24). Συνεπώς εδώ θρискόμαστε πιο μακριά απ' ό,τι πιστεύει ο συγγραφέας από τη διάκριση του Φρέγκε ανάμεσα στο νόημα και στην αναφορά, μια και η αναφορά κατά τον Φρέγκε συμπίπτει μόνο με τη δεύτερη όψη της διττής σχέσης. Έτσι προκύπτει μια ορισμένη αμφιλογία αναφορικά με τη σχέση του συνταγματικού συνδυασμού και της αναφορικής σχέσης.¹

Αν λοιπόν πρέπει να χωρίσουμε σε δύο μέρη αυτό που ονομάστηκε εδώ αναφορική λειτουργία, γιατί άραγε ο ίδιος διττός χαρακτήρας δε θα μπορούσε να εντοπιστεί από την πλευρά της μεταφορικής πράξης; Γιατί η τελευταία δε θα προκαλούσε την παρέμβαση μιας εσωτερικής σημικής σύνθεσης και συνάμα την αντιστοιχία με μια εξωτερική ως προς το μήνυμα πραγματικότητα; Είδαμε επίσης τους συγγραφείς του *Rhétorique générale* να εισάγουν τη θεώρηση του αντικειμένου στη σημική συγκρότηση.²

1. Ο M. Le Guern μιλά πρόθυμα για τη «συγγένεια», για την «αλληλεγγύη» (24) των δύο λειτουργιών. Είναι, καθώς λέγει, δύο «παραπληρωματικές όψεις του ίδιου μηχανισμού» (28).

2. Βλ. παραπάνω, πέμπτη μελέτη, § 4. Θα επανέλθουμε στο πρόβλημα της αναφοράς (έβδομη μελέτη). Θα ενοήσουμε ως αναφορά όχι μόνο μια αντιστοιχία στο επίπεδο της κατονομασίας αλλά μια ικανότητα περιγραφής της πραγματικότητας που προέρχεται από ολόκληρη την απόφαση. Βλ. παραπάνω τη συζήτηση για τη μεταφορά *in praesentia* και τη σύγκριση στο *Rhétorique générale*, πέμπτη μελέτη, σ. 212.

Συνεπώς η ανάλυση του Λε Γκερν φωτίζει εκείνη του Γιάκομπσον με τίμημα μια συμπληρωματική δυσκολία που αφορά το παιχνίδι της αναφοράς μέσα σε μια σημασιολογική ανάλυση. Από την άλλη παραμένουν οι αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν για την ανάλυση της μεταφοράς εκ μέρους του Γιάκομπσον. Για μια καθαρά λεξηματική ανάλυση η μεταφορά αποτελεί μόνο ένα φαινόμενο αφαίρεσης. Αλλά αυτή υποδηλώνει εξάλλου το τελικό σημείο μιας διαδικασίας που θέτει σε κίνηση τη δυναμική ολόκληρης της απόφανσης. Πράγματι δε θα υπήρχε μεταφορά, αν μια παρέκκλιση δεν είχε εντοπισθεί ανάμεσα στο εσχηματισμένο νόημα μιας λέξης και στην ισοτοπία των συμφραζομένων, δηλαδή με βάση τη γλώσσα του Γκριμάς, τη σημασιολογική ομοιγένεια μιας απόφανσης ή ενός τμήματος της απόφανσης. Ο Λε Γκερν πασχίζει να συνδέσει τα δυο φαινόμενα της σημικής αφαίρεσης και της παρέκκλισης από την ισοτοπία συσχετίζοντάς τα με δυο διαφορετικές στιγμές της θεωρίας. Από τη σκοπιά της παραγωγής του μηνύματος ο μηχανισμός της μεταφοράς εξηγείται με την «τοποθέτηση μέσα σε παρενθέσεις ενός τμήματος των συστατικών σημάτων του χρησιμοποιούμενου λεξήματος». Αλλά η θεώρηση των συμφραζομένων επιβάλλεται «ιδωμένη από τη σκοπιά της ερμηνείας αυτού του μηνύματος από τον αναγνώστη ή τον ακροατή» (15-16). Πράγματι η ερμηνεία της μεταφοράς είναι εφικτή, μόνο αν αντιληφθούμε αρχικά το ασύμβατο του μη εσχηματισμένου νοήματος του λεξήματος με τα υπόλοιπα συμφραζόμενα. Όπως εκτιμά ο συγγραφέας, έχουμε εδώ μια σημαντική διαφορά με τη μετωνυμία: το λέξημα που σχηματίζει μετωνυμία δε γίνεται εν γένει αισθητό ως ξένο προς την ισοτοπία. «Αντίθετα η μεταφορά, υπό την προϋπόθεση ότι είναι μια ζωντανή και εικονοπλαστική μεταφορά, εμφανίζεται άμεσα ως ξένη προς την ισοτοπία του κειμένου στο οποίο υπεισέρχεται» (16). Ως εκ τούτου, για να ερμηνεύσουμε τη μεταφορά, πρέπει να εξαλείψουμε από το κύριο νόημα τα γνωρίσματα που είναι ασύμβατα με τα συμφραζόμενα.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, μπορούμε άραγε να θέσουμε πλάι στην ερμηνεία του μηνύματος τη λειτουργία της παρέκκλισης σε σχέση με την ισοτοπία των συμφραζομένων και να διατηρήσουμε για την παραγωγή του μηνύματος το μηχανισμό της σημικής αφαιρέσης; Ό,τι είναι ουσιώδες για την ερμηνεία του μηνύματος δεν είναι ήδη και για την παραγωγή του; Όλα δείχνουν ότι ο συγγραφέας, διακρίνοντας την παραγωγή από την ερμηνεία, παρέλειψε το πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στη δυναμική της απόφασης και στο νοηματικό της αποτέλεσμα στο επίπεδο της λέξης. Το σημασιολογικό ασύμβατο στο επίπεδο ολόκληρης της απόφασης, διαγεγραμμένο από τον καθαρά σημασιολογικό ορισμό της παραγωγής του σχήματος, αποπέμπεται σε μια εξήγηση του μηχανισμού της ερμηνείας που ταυτόχρονα αποβαίνει απλώς ψυχολογική: «Το σημασιολογικό ασύμβατο κρατά το ρόλο ενός σινιάλου που καλεί τον αποδέκτη να επιλέξει ανάμεσα στα σημασιολογικά στοιχεία που απαρτίζουν το λέξημα εκείνα που δεν είναι ασύμβατα με τα συμφραζόμενα» (ό.π.). Οι πιο αξιοσημείωτες λεπτομερειακές αναλύσεις του Λε Γκερν δείχνουν ότι το σημασιολογικό ασύμβατο είναι κάτι παραπάνω από ένα σινιάλο για την ερμηνεία, ένα συστατικό της ίδιας της παραγωγής.

Η επέκταση της πυρηνικής ανάλυσης της ονοματικής μεταφοράς στη μεταφορά-επίθετο και στη μεταφορά-ρήμα εισάγει για πρώτη φορά τη θεώρηση των συμφραζομένων μέσα στην παραγωγή του σχήματος (16-20). Όταν το ρήμα και το επίθετο συνιστούν με το ουσιαστικό μια και την αυτή μεταφορά (ανάβω... μια φωτιά), η μεταφορά-ρήμα και η μεταφορά-επίθετο έχουν ως αποτέλεσμα να κατευνάσουν τον απότομο χαρακτήρα της λογικής ρήξης που προκαλεί η μεταφορά-ουσιαστικό· συνεπώς το σημασιολογικό ασύμβατο είναι εδώ μια ουσιώδης στιγμή της παραγωγής της μεταφοράς. Ο συγγραφέας ο ίδιος το υποδεικνύει: «Ο ειδικός της χαρακτήρας σε σχέση με τη μεταφορά-ουσιαστικό είναι λοιπόν ένας μικρότερος βαθμός αυτονομίας σε σχέση με

τα συμφραζόμενα» (19). Ως εκ τούτου η απαλοιφή των σημάτων είναι μόνο μια στιγμή μέσα στη διαδικασία που θέτει σε κίνηση ολόκληρη την απόφαση: αυτή η στιγμή είναι εκείνη που ο Κοέν περιγράφει ως περιστολή της παρέκκλισης: προϋποθέτει την παραγωγή της παρέκκλισης ή, όπως λέμε εδώ, την απότομη μεταβολή της ισοτοπίας. Αυτή η προηγούμενη στιγμή αγνοείται μέσα στον ορισμό της μεταφοράς ως σημικής αναγωγής.

Η ανάγκη να ενσωματώσουμε τη ρήξη της ισοτοπίας στον ίδιο τον ορισμό της μεταφοράς επιβάλλεται ακόμα από την υπέρροχη ανάλυση της διαφοράς ανάμεσα στη μεταφορά και στην παρομοίωση (52-65), στην οποία θα επανέλθουμε παρακάτω μιλώντας για το ρόλο της αναλογίας. Όντως δεν είναι εφικτό να συζητήσουμε τη σχέση ανάμεσα στη μεταφορά και στην παρομοίωση, χωρίς να συμπεριλάβουμε το ρόλο της ισοτοπίας (13). Η ποσοτική σύγκριση ή η καθαυτό σύγκριση (είναι πιο μεγάλος από, τόσο μεγάλος όσο...) παραμένει μέσα στην ισοτοπία των συμφραζομένων (συγκρίνουμε μόνο συγκρίσιμα πράγματα). Η ποιοτική σύγκριση ή ομοιότητα (μοιάζει με) παρουσιάζει την ίδια παρέκκλιση απέναντι στην ισοτοπία με τη μεταφορά: όπως θα δούμε, η διαφορά ανάμεσα στη μεταφορά και στην ομοιότητα πρέπει να αναζητηθεί αλλού, αλλά ο ρόλος της ισοτοπίας είναι κάθε φορά θεμελιώδης. Δε θα μπορούσαμε να εκφράσουμε καλύτερα το ότι η παρέκκλιση από τα συμφραζόμενα δεν είναι μόνο ένα σινιάλο που προσανατολίζει την ερμηνεία αλλά ένα συστατικό στοιχείο του μεταφορικού μηνύματος. Δεν είναι δυνατό να διατηρήσουμε με την ίδια ισχύ που απαιτεί ο Λε Γκερν την ιδιοτυπία της σημασιολογίας απέναντι στη λογική (63), αν η σημασιολογία δε συγκρατεί μέσα στη σύστασή της τα ασύμβατα και τα συμβατά που ιδιάζουν στο επίπεδό της και είναι μη αναγώγιμα σε κείνα που θέτει σε κίνηση η λογική της σύγκρισης που διέπει την παρομοίωση.

Ένας τελευταίος λόγος, για να ενσωματώσουμε την αλλαγή της ισοτοπίας στον ορισμό της μεταφοράς, εξάγεται από τη σχέ-

ση ανάμεσα στη δήλωση και στη συνδήλωση που συνιστά την πρώτη σημαντική προσθήκη του Λε Γκερν στη θέση του Γιάκομπσον. Κατ' αυτόν μέσα στη μεταφορά συνδυάζονται ένα καθαρά δηλωτικό φαινόμενο, εκείνο που ορίσαμε με τη σημική αναγωγή, και ένα φαινόμενο συνδήλωσης, εξωτερικό προς την καθαυτό λογική ή πληροφοριακή λειτουργία της απόφασης: αυτή η συνδηλωτική λειτουργία στην περίπτωση της μεταφοράς εκφράζεται με το ρόλο της «συνειρμικής εικόνας», που είναι συνεπώς μια ψυχολογική συνυποδήλωση (21). Ο συγγραφέας επιμένει στο γεγονός ότι αυτός ο παράγοντας δεν προσθέτει τίποτα στην καθαυτό πληροφορία του μηνύματος.¹ Πράγματι ο δεσμός ανάμεσα στη σημική αφαίρεση και στην επίκληση μιας συνειρμικής εικόνας τελείται με «την εισαγωγή ενός ξένου όρου στην ισοτοπία των συμφραζομένων» (22). Πώς να το ξέρουμε, αν η τύχη της ισοτοπίας δε λαμβάνεται υπόψη στον ορισμό της μεταφοράς;

Η επανερμηνεία του διχοτομικού προτύπου του Γιάκομπσον από τον Λε Γκερν και η πρώτη σημαντική προσθήκη που κάνει μας επαναφέρουν έτσι στην ίδια απαίτηση να τοποθετήσουμε τη σημική αναγωγή εκ νέου στο τέρμα μιας διαδικασίας με βαθύτατα συνταγματικό χαρακτήρα που επηρεάζει ολόκληρη την απόφαση.

Μια δεύτερη προσθήκη στη θεωρία του Γιάκομπσον αξίζει ξεχωριστές παρατηρήσεις.

Πέρα από την οριοθέτηση των γλωσσικών γεγονότων που περιέγραψε η ρητορική, πέρα από την προσθήκη της διάκρισης

1. Θα συζητήσουμε αυτή τη βεβαίωση (έβδομη μελέτη), όταν θα ξαναμιλήσουμε από τη σκοπιά της αναφορικής λειτουργίας της απόφασης για τη διάκριση ανάμεσα στη δήλωση και στη συνδήλωση. Θα συζητήσουμε στην κατακλείδα της παρούσας μελέτης την καθαυτό εικονίζουσα λειτουργία της μεταφοράς. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι ο τρόπος που η δήλωση και η συνδήλωση λειτουργούν μαζί.

ανάμεσα στο νόημα και στην αναφορά και κείνη της διάκρισης ανάμεσα στη δήλωση και στη συνδήλωση μια σημασιολογία της μεταφοράς και της μετωνυμίας υποχρεούται ακόμα να τοποθετήσει τη μεταφορά σε σχέση με το σύνολο των μεθοδεύσεων που βασίζονται στην ομοιότητα: σύμβολο και συναισθησία από τη μια, σύγκριση από την άλλη. Πράγματι, σε αντίθεση προς τον Γιάκομπσον, ο Λε Γκερν δε θεωρεί το ζήτημα της ομοιότητας ρυθμισμένο από την ανάλυση των μεθοδεύσεων επιλογής. Η έννοια της ομοιότητας άλλωστε δεν εισήχθη επ' ευκαιρία της μελέτης για τη σημική επιλογή· αναμφίβολα επειδή η τελευταία δε συνίσταται τόσο στην επιλογή μέσα στους κόλπους της ομοιότητας, όπως συνέβαινε στον Σωσύρ, όσο σε μια αναψηλάφηση της σημικής σύνθεσης, όπως το υπαγορεύει η δομική σημασιολογία του Γκριμάς. Το ζήτημα της ομοιότητας έχει τεθεί καλύτερα στο πλαίσιο της θετικής μεθόδευσης που ισορροπεί το ακριβέστερα αρνητικό φαινόμενο της σημικής αφαίρεσης, ήτοι την τελευταία πράξη της συνειρμικής εικόνας, για την οποία μόλις είπαμε ότι προκύπτει από τη συνδήλωση και όχι από τη δήλωση.

Θα πούμε παρακάτω πώς το παιχνίδι της ομοιότητας ενσωματώνεται στο δυναμισμό ολόκληρης της απόφασης. Εν τούτοις πολυάριθμα γνωρίσματα αυτής της ανάλυσης έχουν προβλεφθεί μέσα στο πλαίσιο μιας θεωρίας για την υποκατάσταση μέσα από το παιχνίδι της δήλωσης και της συνδήλωσης. Όντως το σημαντικό για την παρούσα συζήτηση είναι ότι η αναλογία έχει εισαχθεί ταυτόχρονα με τη συνειρμική εικόνα ως σχέση ανάμεσα σε έναν όρο που ανήκει στην ισοτοπία και σε έναν όρο που δεν της ανήκει, την εικόνα. Είναι ο τρόπος με τον οποίο η εικόνα ενεργεί σε σχέση με το λογικό ή δηλωτικό πυρήνα της σημασίας που επιτρέπει να διευθετήσουμε το σύνολο των γλωσσικών γεγονότων που προκύπτουν από την ομοιότητα (θα παρατηρήσουμε ότι ο συγγραφέας εκλαμβάνει τη λέξη «αναλογία» με την έννοια που εκλαμβάνουμε εδώ τη λέξη «ομοιότητα»). Αυτή

η συνεισφορά στη σημασιολογία του Λε Γκερν δεν έχει προηγουμένο και είναι αναντικατάστατη.

Αρχικά συγκρίνονται τρία φαινόμενα: το σύμβολο, η μεταφορά και η συναισθησία. Στο σύμβολο («η πίστη είναι ένα μεγάλο δέντρο» λέγει ο Πεγκύ) η αναλογική αντιστοιχία, δυνάμει της οποίας το σύμβολο εκπροσωπεί κάτι άλλο, έγκειται σε μια εξω-γλωσσική σχέση που θέτει σε κίνηση, για να την αναπτύξει, τη νοητική παράσταση του δέντρου: αυτή η αντίληψη του δέντρου υποδοσάσσει τη λογική πληροφορία της απόφασης: με άλλα λόγια, το σύμβολο είναι μια νοητικοποιημένη εικόνα. Θέλουμε να πούμε ότι η εικόνα χρησιμεύει ως βάση σε ένα «συλλογισμό κατ' αναλογίαν που παραμένει έμμεσος, αλλά είναι απαραίτητος στην ερμηνεία της απόφασης (45). Θα πω ότι το σύμβολο κατά τον Λε Γκερν τέμνει την κατ' αναλογίαν μεταφορά ή την αναλογική μεταφορά του Αριστοτέλη. Εντελώς διαφορετική είναι η κατάσταση για την καθαυτό μεταφορά. Εδώ η σημική επιλογή δεν έγκειται στην επίκληση της εικόνας. («Η μεταφορική εικόνα δεν παρεμβάινει μέσα στο λογικό υφάδι της απόφασης», 43). Η εικόνα είναι συνειρμική υπ' αυτή την έννοια. Καμιά επίκληση δε γίνεται στη συνειδητή λογική του αναλογικού συλλογισμού. Να γιατί, όταν η μεταφορά γίνεται χρηστική, η εικόνα, που δεν εισέρχεται στη δήλωση, τείνει να υποχωρήσει, μέχρι σημείου να περνά απαρατήρητη. Όσο για τις συναισθησίες, βασίζονται σε καθαρά αντιληπτικές αναλογίες ανάμεσα σε ποιοτικά περιεχόμενα των διάφορων αισθήσεων (όπως στο *Sonnet des voyelles* του Ρεμπώ [Rimbaud] ανάμεσα σε φωνήεντα και χρώματα). Έχουμε έτσι τρεις τρόπους αναλογίας. Η σημασιολογική αναλογία της μεταφοράς πρέπει να τοποθετηθεί ανάμεσα στην εξω-γλωσσική και στη λογική αναλογία του συμβόλου και στην ενδο-γλωσσική και αντιληπτική αναλογία της συναισθησίας.

Η ιδιοτυπία της σημασιολογικής αναλογίας σε σχέση με την «αναλογία που συλλαμβάνεται νοητικά» (47) φωτίζεται ακόμα περισσότερο από μια άλλη διάκριση, τη διάκριση ανάμεσα στη

μεταφορά και στην παρομοίωση, καθώς η τελευταία εκλαμβάνεται με την έννοια της ποιοτικής-*similitudo* (όμοιος με...) και όχι της ποσοτικής-*comparatio* (περισσότερο, λιγότερο, εξίσου... με). Η μεταφορά δεν είναι μια συντομευμένη παρομοίωση, όπως θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε μια τυπική ανάλυση των επιφανειακών δομών. Η παρομοίωση έχει μάλλον μια συγγένεια με τη μεταφορά παρά με την ποσοτική σύγκριση: αμφότερες διαρρηγνύουν την ισοτοπία των συμφραζομένων. Αλλά η παρομοίωση και η μεταφορά δεν την αποκαθιστούν με τον ίδιο τρόπο. Μέσα στη σύγκριση-παρομοίωση (ο Ζακ είναι χαζός σαν γάιδαρος) δε συμβαίνει καμιά σημασιολογική μετατόπιση: όλες οι λέξεις διατηρούν το νόημά τους και οι ίδιες οι παραστάσεις παραμένουν ξεχωριστές και συνυπάρχουν με περίπου ισόβαθμη ένταση. Να γιατί «δε γίνεται αντιληπτό κανένα σημικό ασύμβατο» (36). Εφ' όσον οι όροι παραμένουν ξεχωριστοί, διατηρούν επίσης τα ουσιώδη τους γνωρίσματα, χωρίς να πάει μακρύτερα η σημική αφαίρεση: για τον ίδιο λόγο η εικονική συνοδεία μπορεί να παραμείνει πολύ πλούσια και οι ίδιες οι εικόνες έγχρωμες. Αντίθετα στη μεταφορά η αντίληψη ενός ασύμβατου είναι ουσιώδης, όπως είδαμε, στην ερμηνεία του μηνύματος. Το ασύμβατο εκφράζεται στη μεταφορά *in praesentia* (ο Ζακ είναι γάιδαρος) και έμμεσα στη μεταφορά *in absentia* (τι γάιδαρος!). Αλλά ακόμα και έμμεσα, δικαιολογεί την εσχηματισμένη ερμηνεία. Συνεπώς η αναλογία είναι τυπικά το κοινό κίνητρο της μεταφοράς, του συμβόλου και της σύγκρισης-παρομοίωσης: αλλά η νοητικοποίηση ακολουθεί μια αύξουσα τάξη από τη μεταφορά στο σύμβολο και από αυτό στην παρομοίωση. Η αναλογική σχέση είναι ένα λογικό εργαλείο στην παρομοίωση: όταν παρουσιάζεται στην εικόνα είναι σημασιολογικής και όχι λογικής τάξεως.

Αλλά πιο σημαντική ακόμα από αυτή την τακτοποίηση του μεγάλου και περίπλοκου πεδίου της αναλογίας μου φαίνεται η υποβολή, σύμφωνα με την οποία η σημασιολογική αναλογία εμφανίζεται ως το αντίστοιχο του σημασιολογικά ασύμβατου. Εί-

ναι, όπως λέγει ο συγγραφέας, «επιβεβλημένο... ως το μόνο μέσο απαλοιφής του σημασιολογικού ασύμβατου» (58). Σε αντίθεση με τη λογική σύγκριση, που εξ ορισμού παραμένει μέσα στην ισοτοπία των συμφραζομένων –συγκρίνουμε ποσοτικά μόνο ό,τι είναι συγκρίσιμο–, η σημασιολογική αναλογία εγκαθιδρύει μια σχέση «ανάμεσα σε ένα στοιχείο που ανήκει στην ισοτοπία των συμφραζομένων και σε ένα στοιχείο που είναι ξένο σε αυτή την ισοτοπία και ως εκ τούτου παράγει εικόνα» (58).

Θεωρώ αυτή τη σημείωση ως την πιο σημαντική όλου του βιβλίου. Αλλά κατά τη γνώμη μου δεν μπορεί να αξιοποιηθεί πλήρως παρά μέσα σε μια θεωρία της μεταφοράς-απόφανσης και όχι της μεταφοράς-λεξήματος. Όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, η εικόνα δε δέχεται την καθαυτό σημασιολογική της καταστατική θέση, παρά μόνο όταν όχι μόνο συνάπτεται με την αντίληψη της παρέκκλισης αλλά και με την περιστολή της, δηλαδή την εγκαθίδρυση της νέας ευστοχίας, της οποίας η περιστολή της παρέκκλισης στο επίπεδο της λέξης είναι ένα απλό αποτέλεσμα. Αυτό υποβάλλει η τελευταία σημείωση του Λε Γκερν.

Αλλά, για να επανέλθουμε σε αυτό το δρόμο, πρέπει ακόμα να διευκρινίσουμε την καταστατική θέση της εικόνας και της έννοιας της συνειρμικής εικόνας όπως θα αποπειραθούμε να το κάνουμε στις παραγράφους 5 και 6 αυτής της μελέτης. Στον Λε Γκερν η εικόνα ορίζεται κυρίως σε αρνητική σχέση προς την ισοτοπία: την αποκαλέσαμε «στοιχείο που είναι ξένο σε αυτή την ισοτοπία και ως εκ τούτου παράγει εικόνα» (58). «Συνεπώς ο ξένος προς την ισοτοπία των συμφραζομένων χαρακτήρας είναι ένα σταθερό γνώρισμα της εικόνας» (ό.π.). Ο ρόλος της εικόνας εξομοιώνεται με «τη χρήση ενός λεξήματος ξένου προς την ισοτοπία των άμεσων συμφραζομένων» (53). Αλλά αυτός ο αρνητικός ορισμός της εικόνας αφήνει μετέωρη την ίδια την εικονικότητα της εικόνας. Η εικόνα είναι τάχα «μια παράσταση ξένη προς το αντικείμενο της πληροφόρησης που υποκινεί την από-

φανση» (ό.π.) ή «ένα λέξημα ξένο προς την ισοτοπία των άμεσων συμφοραζομένων»; (ό.π.). Εν ολίγοις, υπό ποία έννοια η εικόνα είναι παράσταση και συνάμα λέξημα;

Συνάμα ο «συνειρμικός» χαρακτήρας της εικόνας παραμένει μετέωρος: Είναι ψυχολογικό γνώρισμα ή σημασιολογικό γνώρισμα; Αν σημαίνει, ως συνδηλωτικό ενέργημα, έναν εξωτερικό ως προς τη λογική πληροφόρηση χαρακτήρα, η εικόνα συνάπτεται έξωθεν με το σημασιολογικό περιεχόμενο· αλλά πώς μπορεί σε αυτή τη θέση να συνεισφέρει στην απαλοιφή του σημασιολογικά ασύμβατου; Με ένα λόγο: Πώς μπορεί να είναι έξω από την ισοτοπία και τη σημασιολογία; Αυτό όμως είναι σαν να ρωτάμε δύο φορές πώς μια αναλογία μπορεί να «παράγει εικόνα». Όντως πώς μπορεί να ονομαστεί σημασιολογική η αναλογία που λειτουργεί μέσα στη μεταφορά; Εδώ, για να γίνει πειστική, η ανάλυση του Λε Γκερν πρέπει να συμπληρωθεί με μια άλλη ανάλυση που θα ενσωματώσει πιο καθαρά το ρόλο της εικόνας στην περιστολή της παρέκκλισης. Στον Λε Γκερν η συνειρμική εικόνα διατρέχει τον κίνδυνο να παραμείνει εξω-γλωσσικό γεγονός ως εικόνα και, αν αναγνωριστεί ως γλωσσική πράξη, διατρέχει τον κίνδυνο να παραμείνει ένας εξωτερικός προς την απόφανση παράγοντας ως απλώς συνειρόμενος. Αυτή η εξωτερική θέση αφορά τον πρώτο χρόνο, εκείνον της αντίληψης της παρέκκλισης· δεν ισχύει στο δεύτερο χρόνο, εκείνον της περιστολής της παρέκκλισης. Εν τούτοις αυτός ο δεύτερος χρόνος περιέχει τη λύση του προβλήματος και δικαιώνει το να μιλάμε για σημασιολογική αναλογία, με σκοπό να ορίσουμε το ρόλο της συνειρμικής εικόνας.¹

1. Η τόσο πυκνή και οξυδερκής μελέτη του M. Le Guern θα μας απασχολήσει και από άλλη σκοπιά. Μετά από την οριοθέτηση των γεγονότων της γλώσσας, που απορρέουν από τη ρητορική και την τοποθέτηση της μεταφοράς σε σχέση με τις άλλες εκφράσεις της αναλογίας, ο συγγραφέας προτείνει την ανάλυση των κινήτρων. Αυτή η εξήγηση επιβάλλεται σε μια θεωρία που αρνείται στη μεταφορά την αναφορική εμβέλεια